

דון קיחוטה או סיפורו של יהודי במסכה

רות רייכלברג

פתח דבר

לפגוש את דון קיחוטה פירושו בראש ובראשונה לגלות תיאבון מיוחד במינו. קשה להעלות על הדעת אדם מפוכח ממנו בכל הקשור להנאות חומריות, או אדם תאב ממנו – תאב לבלי שובע – בכל הקשור להנאות תרבותיות ורוחניות. אוכל טוב נעדר מארוחותיו, אבל האציל שלנו בלע ספרים כה רבים, שהוא שיכור מהם, שיכור ממש.

ברגע שבו נפתח הסיפור הסרוונטי מופיע האביר שלנו, מונע בכוח הדיו והנייר שבלע, והופך בתורו לדיבור חי, דיבור במעשה, קרבן מועדף של מין לוגופגיה – אכילת דיבור. בספרו היפה גלות הדיבור טבע אנדרה נהר את המונח 'לוגופגיה', שבאמצעותו הסביר את הופעת הדיבור הנבואי אצל יחזקאל:

ואתה בן אדם, שָׁמַע אֶת אֲשֶׁר אֲנִי מְדַבֵּר אֵלֶיךָ, אֵל תְּהִי מְרִי כְּבֵית הַמְּרִי, פֶּצֵה פִיךָ וְאָכַל אֶת אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן אֵלֶיךָ. וְאֵרָאָה וְהִנֵּה יָד שְׁלֹחָה אֵלַי, וְהִנֵּה בּוֹ מַגְלַת־סֵפֶר. וַיִּפְרֹשׂ אֹתָהּ לִפְנֵי וְהִיא כְּתוּבָה פָּנִים וְאַחֲוֹר, וְכָתוּב אֵלֶיהָ קִנִּים וְהִגָּה וְהִיא. וַיֹּאמֶר אֵלַי, בֶּן אָדָם, אֶת אֲשֶׁר תִּמְצָא אָכֹל, אָכֹל אֶת הַמַּגְלָה הַזֹּאת וְלֹךְ דְּבַר אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל. וְאַפְתַּח אֶת פִּי וַיֹּאכִילֵנִי אֶת הַמַּגְלָה הַזֹּאת. וַיֹּאמֶר אֵלַי, בֶּן אָדָם, בְּטֶנֶךָ תֹּאכַל וּמַעֲיֵךְ תִּמְלֵא אֶת הַמַּגְלָה הַזֹּאת. אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן אֵלֶיךָ, וְאָכַלְתָּ וְתִהְיֶה בְּפִי כַדְבֵשׁ לְמַתּוֹק (יחזקאל ב, ח – ג, ג).

* במקור: [2000] 1989 *Don Quichotte ou le Roman d'un Juif masqué*, Paris תורגם לעברית על ידי עדה פלדור עוד בחייה של רות רייכלברג אך לא נערך ולא נדפס.

הנביא, שהמגילה (או הספר) כישפה ועיכלה אותו כליל, הופך כאן בעצמו לדיבור. כאן מסתיים כמובן הדמיון בין יחזקאל ובין האַדלגו¹ החריף מֶלֶה מאנצ'ה, דמיון שקל להתפתות לסרטט אותו. אך ההשוואה הזאת עתירת זוויות ראייה, ובמיוחד מפרה את הרוח. גם אנחנו מוזמנים להצטרף לדון קיחוטה, הלוא הוא סרוונטס. כישוף של קריאה, פיתוי של כתיבה.

הספר הזה מציע תיאור של נטילת בעלות, במובן המילולי, על אישיותו של הקורא. הוא היה רוצה, בענווה, לשקף את ההשקעה המתמשכת והעיקשת, את מעשה החטיפה שיצירה כזאת מבצעת, כמעט בלא יודעין, בקורא שלה.

בפעם הראשונה שקראתי, ולא בתשומת לב יתרה, את דון קיחוטה, התעוררו בי פתיעה ורוגזה, שרק גברו ככל שהתקדמתי בקריאה. סדרת ההרפתקאות האבסורדיות האלה רק הגבירה את מבוכתי ואת תעייתי, ושאלתי את עצמי מהו הדבר שעורר הדים כאלה ליצירה הזאת והקנה לה אוניברסליות שכזאת.

אך הפיתוי היה חזק הרבה יותר, ופעל עליי עד כדי כך, שסיימתי את קריאת הרומן כשאני נסערת מאוד, אחרי שעשיתי תפנית של מאה ושמונים מעלות מעצמי. הרגשתי שבאורח מוזר נעשיתי מעורבת בסיפור, אף שלא הצלחתי להבין מדוע. עכשיו החלטתי גם אני להפקיד את המושכות בידי רוסיננטה וללכת אחריו, כשאוזני כרויה להדים הרחוקים יותר שיעוררו בי נדודיו של הסוס במישורים רחבי הידיים של קשטיליה.

ואז נתקלתי בספרו של דומיניק אובייה, דון קיחוטה, נביא בישראל², וקראתי אותו בלי מחשבות רקע או דעות קדומות. עליי להודות שהפרשנויות שלו טרדו את שלוותי. כבר אז חשדתי בדון קיחוטה שהוא פועל על מצפוני ברמות וברבדים שונים בתכלית מאלה שנגזרים מקריאה מן הסוג הקלסי³. ואז הגיע שלב נוסף: המפגש שלי עצמי עם ספרד והספרדית, השפה היחידה בעולם שמסוגלת להסעיר אותי לא פחות מן העברית. נופי קשטיליה נעשו לי מוכרים יותר ויותר, וגם כאן

1 תואר של אביר נחות דרגה.

2 D. Aubier, *Don Quichotte, prophète d'Israël*, Paris 1966

3 מאוחר יותר גיליתי שמארת רובר (Marthe Robert) נבהלה גם היא מאורח הקריאה הזה, ולבסוף קיבלה אותו באהדה.

חזרה על עצמה אותה תופעה: מצד אחד התלהבות וקבלה עמוקות, מצד אחר רוגז עמום ואף זעף.

חיפשתי אז בקדחתנות, בכל כפרי ספרד, בגאוגרפיה של המרחב, עקבות נראים לעין של המורשת האדירה הזאת של מה שהייתה יהדות תור הזהב, ויצאתי למסע ציד של אותות שניתן לאתרם ולזהותם בעין, סימנים לנוכחות יהודית, שהפרתה את חצי האי האיברי במשך קרוב לאלף וחמש מאות שנים. שני בתי כנסת בטולדו, אחד בקורדובה ועוד אחד בסגוביה, שני מקוואות בסרגוסה ובבֶּסְלוֹ, היעדר גמור של סימנים בלוצָנה, בירת ההגות היהודית של המאה העשרים: ממצאים מועטים מאוד יחסית לנוכחות ארוכה כל כך. כמובן, היהודים רצו תמיד להיות בנאי הזמן. הם לא עשו היסטוריה במובן האמיתי של המילה, הם עשו מעצמם היסטוריה. הם הטביעו חותם עמוק בארץ שקלטה אותם, הם קרנו מבפנים, והשאירו בקרביה של אדמת ספרד זרע יהודי אופייני. הקשיבו נא להד מילותיו של הפרופסור פֶּרְז קסטרו (Castro): 'ההיסטוריה והתרבות של יהודי ספרד הן בעלות חשיבות כה מכרעת בהיסטוריה ובתרבות של ספרד, שלו היו מתעלמים מיהודיה לא היה אפשר להכיר את קלסתרה האמיתי של ספרד. וגם ההפך נכון: לא היה אפשר להבין את העם ההיספני-עברי לו היו מוציאים מזהותו היהודית את זהותו הספרדית [...]'.⁴ חיפשתי אז אמצעים להסביר את כל ההשפעות האלה – מפעם לפעם לחוש, לראות או לנחש – בקריאה שלי עצמי.

הקשיים לא היו זניחים. הטקסט של אמריגו קסטרו⁵ – שהוקיע את כל אלה שהתעקשו לפענח מסר אזוטרי ביצירתו של סרוונטס ואף ראה בהם מטורפים מן הסוג הגרוע ביותר – נותר טבוע בזיכרוני. נכון שאמריגו קסטרו עצמו חזר בו מעמדותיו הראשונות, ואף היה הגון דיו להודות בכך.

4 את הדברים מצטט אטינזה (J. Atienza), בספרו *Guía judía de España*, Altalena 1978.

5 וכך כתב אמריגו קסטרו (Americo Castro), בספרו *El Pensamiento de Cervantes*, Madrid 1925: 'סרוונטס הוליד את כל הספרות שאפשר לכנותה "ספרות האמונות הטפלות"'. חיפשו שם ביטויים לכל המדעים שבעולם, למן הגאוגרפיה ועד הרפואה. אבל האמונה הטפלה כשלעצמה, כלומר השיגעון, באה לידי ביטוי במיוחד אצל אלה שמייחסים לכל המשפטים של דון קיחוטה משמעות אזוטריה, דתית, פוליטית או פשוט מסתורית'. במחקרו זה, הרחיק אמריגו קסטרו עד כדי ייחוס זעות אנטישמיות לסרוונטס. אבל ב-1966, בספר חדש, שכותרתו *Cervantes y los Casticismos españoles*, תמך קסטרו בטענה מנוגדת בתכלית, זו של המוצא היהודי.

ומכל מקום, הרשמים שלי לא היו חפוזים וגם לא בלבדיים. ידידים רבים ששאלתי אישרו באוזניי שתחושות דומות מתעוררות בהם למקרא דון קיחוטה. ואז נתקלתי בספר חדש, בחנות הספרים של סלמנקה, *Don Miguel, judío de Cervantes*, מאת הפרופסור ליאנדרו רודריגז (Rodriguez), ראש הקתדרה ללימודים היספניים בז'נווה. הוא חיפש את תעודת הלידה של סרוונטס, באַלְקְלָה דה הֶנְאָרְס. אחרי שפרץ לא מעט מחסומים הצליח לבדוק אותה מקרוב ואיתר בה כמה וכמה פרטים חריגים ולא עקיבים, הגיע למסקנה שסרוונטס לא נולד כנראה באַלְקְלָה דה הֶנְאָרְס, כפי שהיה מקובל לחשוב. על פי השערותיו, המחבר נולד בכפר סרוונטס, הסמוך לֶסְנֶבְרִיָה, בהרי סירה לאונה. ואם כך הוא הדבר, הרי ש'סרוונטס' אינו שם משפחה אלא שמו של כפר הלידה – מסורת רווחת בקרב ה'מֶרְנֹס', שביקשו להסוות את זהותם האמיתית על ידי אימוץ שם המקום כשם משפחה. אולם להשערה הזאת יש מחיר משלה. לפני האינקוויזיציה, ומן הסתם גם אחריה, היה אזור סירה לאונה חבל ארץ מאוכלס בצפיפות ביהודים, שחיו שם במסווה ה'מֶרְנֹס'.

לבסוף פגשתי את דומיניק רייר (Reyre), מחברת המילון הצרפתי לשמות ולדמויות בדון קיחוטה, שהתפרסם על-ידי ההוצאה לאור ההיספנית בירושלים.⁶ היא הסבירה לי שעבודותיה על מילון השמות הסרוונטי הובילו אותה למחשבה שיש בדון קיחוטה משהו שעומד בסתירה גמורה לפרשנות הזאת, ומשאיר את הקורא והמבקר במצב של כשל מתמיד. אולי, כך אמרה, יש לסתירה הזאת קשר עם המצב היהודי, וסרוונטס, על ידי הסוואת המצב הזה, הפך אותו לכל-נוכח. ואכן, זה הדבר שהתחלתי לראות בעצמי, אף שבמקביל המשכתי לתהות ביני לביני מה יכול היה לדחוף את סרוונטס ללבוש מסכה ולהסתתר כל הזמן, תוך שהוא זורע בלבול ומקלקל בלי הרף את השורה?

ז'אן קסו (Cassou) כבר העיר על כך, כשהכתיר את סרוונטס לאדם המודרני הראשון. סרוונטס עצמו אינו מסתתר כשהוא מודה, במעללי פרסילס וסיחיסמונד: 'קיימתי את מנהגי מולדתי, לפחות את אלה שנראו ברמת ההיגיון.

D. Reyre, *Onomástica cervantina, Dictionnaire des noms des personnages* 6
du *Don Quichotte de Cervantes*, Paris 1980

אשר לאחרים, העמדתי פנים שאני מקיים אותם למראית עין, כי ההסתרה עשויה להועיל [...].⁷

זאת ועוד: ידוע לנו כי משנת 1587 רדפו בתי הדין של האינקוויזיציה את סרוונטס, החרימו אותו ואסרו אותו מסיבות שרב בהן הנסתר על הנגלה. די בעובדה זו לבדה להסביר את זהירות הלשון הזאת שאנו מוצאים שוב ושוב בכתיבה שלו, כמעט בכל הרמות.

שעל כן נטשתי את רעיון הקריאה ההיסטורית במובנה הצרוף והעדפתי לבטא את תחושותיי שלי בקריאה פרשנית-הרמנויטית ובמשלב סמיוטי, שאף מיטיבים לחשוף את בני-הגוון העדינים של טקסט. תוך שאני נסמכת על המציאות של 'השפה הריבוית' (langue plurielle), הקרובה ללבו של רולאן בארת (Roland Barthes), ועל הרב-ערכיות של השפה הפיוטית, ניסיתי, בהלוך ושוב בלתי פוסק מן העברית לספרדית ומן הספרדית לעברית, לפענח את כל המאמרים המוסגרים והקונוטציות שעלו בדעתי במהלך הקריאה שלי.

מי שיקבל את קדם-ההנחות האלה יבחין שהקריאה המסורתית היהודית נובעת מן הקדושה שמייצג התנ"ך ומן התורה שבעל-פה, שסרוונטס הכיר ככל הנראה. כדי להשתכנע בכך, די בניתוח קפדני ומדויק של שיטת האזכורים הנקוטה בידו.

קושי נוסף: לא תמיד היה קל לבסס הבחנה חדה וברורה בין קריאה המכונה דתית ובין מה שאפשר לכנות קריאה מטפיזית. אלא שמנקודת מבט יהודית הבחנה כזאת אינה קיימת כלל, מפני שעל פי ההשקפה היהודית אין להפריד בין המשמעות ובין המהות.

על הבסיס הזה ניסיתי למנות ולמיין את הסימנים והאותות שיאפשרו לי להסיר, קמעה קמעה, את הלוט מעל עמימויות הסיפור הסרוונטי. ואגב, בחרתי את הסימנים האלה לא על פי דרגת מודעותם, אלא בשל תפקידם כחושפי הלא מודע.

7 סיפור התלאות של פרסילס וסיחיסמונד הוא רומן נוסף של סרוונטס, שנדפס רק כשנה אחרי פטירתו. מהדורה עברית של הספר, בתרגומם של מנחם ארגוב ואסף אשכנזי, יצאה לאור בירושלים בשנת 2008.

הקריאה שלי אינה חורגת, כמובן, מגבולותיו של ניסיון, ניסיון בלבד, בשדה האדיר של חקר סרוונטס, ואינה מתיימרת לדחוק את רגליה של קריאה היסטורית קלסית. היא פשוט שונה.

במיוחד עמדתי על בעיית הכתיבה כפי שסרוונטס מציג אותה. מזווית הראייה שלו, קשה להפריד בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה. הן מתערבות זו בזו כל הזמן, ולא פעם שאלתי את עצמי אם במשחק הספרותי הזה – שמשתלב באופן כה מושלם בתיאור שמציע מוריס בלנשו (Maurice Blanchot) 'הסופר, תולדות חייו: הוא מת, הוא חי, הוא מת' – אין רצון עיקש ומאמץ נואש לנתן את הקולר המערבי של הלוגוס.

כשחשבתי על ההשפעות שהיו ליהדות של תור הזהב הספרדי על המחשבה ועל הרגישות האיבריות, שאלתי את עצמי עוד אם לא הייתה כאן, באמצעות המשחק של סנצ'ו ושל דון קיחוטה, התחלה של דו-שיח ודיון בין שתי דרכים לקרוא טקסט קדוש: הגישה התלמודית, שמייצגה הוא הרמב"ם, והתפיסה הקבלית, כפי שחיו אותה חסידי אסכולת ג'רונה. נדמה לי שסרוונטס ניסה לפתור דרך היצירה הספרותית את הסכסוך בין שתי הנחות היסוד של הרוח: התפיסה הפולית והמידית, במין הבזק אינטואיטיבי של האמת ושל תכליות העולם מצד אחד, וההתנהלות האטית והמפרכת של התודעה דרך נתיבי התבונה וההיקש בנפתולי ההיסטוריה מצד אחר.

אחרי ככלות הכול, מדוע לא לחשוב, כמו עמנואל לוינס, שקבלה של פעולת הספרות על האדם היא אולי פסגת התבונה של המערב, שעם התנ"ך יזהה בה את עצמו? שהפרשנות בתור חריגה אל מעבר לאות היא גם חריגה אל מעבר לכוונות של המחבר ושתנועת הרצוא-ושוב מן הטקסט אל הקורא ומן הקורא אל הטקסט היא אולי ממהותו של כל דבר כתוב.⁸

8 ראו: ע' לוינס, מעבר לפסוק, ירושלים ותל-אביב 2007, עמ' 221.

מבוא

תעלומת דון קיחוטה בעינה עומדת. היצירה רק הולכת ונעשית צעירה, רק הולכת ונכתבת מחדש לאורך הדורות. היצירה הסרוונטית היא 'מאורע מכונן' לספרד, שמכירה בכך ומוקירה אותה על כך, ושבונה משום כך בכיכרותיה ובגניה הציבוריים פסלים המנציחים את יציאת האביר החריף וסנצ'ו פאנסה לדרך. רוסינגטה, הסוס המוסרי, המלווה באדון שאינו פחות כחוש ממנו, כבר מסתער היום רק כשהוא יצוק ארד. מאחוריו משתרך החמור, ועל גבו רוכב סנצ'ו, שגם הוא כבר נוגע בשיגעונות אדונו, והוא דוהר, שקוע בשרעפים, באוויר היבש של לה מֶסְטָה או לה מאנצ'ה. לראשונה בהיסטוריה עם מקים אנדרטאות ליצירות הסיפורת הבדיונית שלו, ומבטא כך, אולי יותר משכל מבקר היה יכול לעשות זאת, את ריבונות האומָר במציאות המילולית שלו, שהיא מייסדת החיים עצמם. האם ספרד ילדה את דון קיחוטה או שמא דון קיחוטה הוא שהוליד את ספרד? הרי לנו שאלה שיהיה קשה מאוד לענות עליה. ואף על פי כן, נכון לומר שהעסיס הקיחוטי מפרה את השפה הספרדית ואת הגאונות הספרדית עד כדי כך שמי שזר ליצירה עלול להישאר זר גם לעם. אבל לא המוזיקה, לא האמנויות הפלסטיות וגם לא השפה העממית, המשובצת תמונות וביטויים לה מאנצ'ים, יכולות להסביר יצירה שלא נס לַחה וּשְׁנַקְרָאת תמיד באור בתולי.

האם סרוונטס היה מודע לכך, כשסירב למסור את יצירתו, שטרם נשלמה העבודה עליה?

ובכן, אדוני ורעי [...] גמרתי אומר להשאיר את דון קיחוטה הנכבד קבור בגנזכיו בלה מאנצ'ה, עד שמן השמיים יגזרו מי יקשטנו בכל אשר חסר בו, כי אני איני מסוגל לעשות זאת בגין מגבלותי ודלות ידיעותי, ומשום שמטבע ברייתי בטלן ועצל אני מכדי לתור אחר מחברים שיאמרו את שאני יודע לומר בלעדיהם.⁹ זהו, ידידי, מקור התהייה וההשתהות שמצאת בי: דיה בסיבה זו להסביר את הלך רוחי.¹⁰

9 רמז למסורת, ופחד מן המסורת הזאת.

10 מ' דה סרוואנטס, דון קיחוטה, א, תרגמו ב' סקרויסקו־לנדאו ול' לנדאו, תל-אביב 1994, פרק האקדמה, עמ' 18.

הדרישה של סרוונטס מיציר כפיו שלו משייכת אותו לעולם ההתגלות עצמו. רק אור אלוהי יוכל להשלים את החסרים של האמירה ולהאיר את היצירה בגבולות ההנחות המחשבתיות שלה. הסופר הופך אז לעד הצנוע שבאמצעותו הבורא בוחר להתגלות. סרוונטס בונה כאן תשתית תאולוגית לסיפור ולתכליתיות שלו: עליו להעשיר את האמת בכל מה שחסר לה כדי להיות מושלמת. כך ששום סיפור אינו יכול להישמע בנצחיות של מובנו המילולי, דווקא מפני שהוא מילולי. זה מה שדון קיחוטה מסביר לפרח־האבירות סנסון קַרְסְקוֹ:

וכזהו מן הסתם גם הסיפור שלי, ולא יהיה אפשר להבינו בלא פירוש – לאו דווקא, ענה סאנסון, כי כה ברור הוא, שאין בו כל קושי. הילדים ממששים אותו, הנערים קוראים בו, המבוגרים מבינים אותו, והזקנים יהללוהו.¹¹

פוליסמיה של המובן! כלום אין כאן מצע תכנוני שלם? הסיפור הזה מדבר אל כל גילאי החיים. הוא מכוון גם לארבעת הדפוסים המנטליים השונים, ומגדיר ארבע גישות שונות לטקסט: ראשית, האיות המילולי, ההשתאות הראשונה של הילד הלומד לקרוא, מגלה את האותיות על ידי הגייתן ומנסה להדביק אותן לתמונה. אחר כך באה הסקרנות של הצעיר, תאב הדעת וההבנה, כשהוא מתאמץ לחלץ מן הטקסט את כל העושר של מאמריו המוסגרים, מאושר מן החידוש שבמבטו. הגישה השלישית היא זו של הקשבת האדם הבוגר, המבקש לתפוס את ההכרה ברוח סינתטית ומניח לה להדהד בתוכו ברבדים שונים. ולבסוף באה החגיגה של הקשיש, שהרבה מעבר לכל ידע שב ומוצא את ההשתאות הראשונית של הילד. הוא שמח להשתאות, משבח את החיים בפרץ הבראשיתי שלהם וכמו משתתף בסוד הבריאה.

סיפור מחזורי המאחד בתוכו את כל הדורות, מפייס בין אב קדמון לצאצא, מאגד וחותם אותם בתוך אותה מסורת ואותה פשטות. סיפור מושלם כמו החיים עצמם, רצוף כישלונות, רצוף התחדשויות. סיפור שמצדיק את המהלך של פייר מנאר,¹² ששכתב בסבלנות, בזו אחר זו, את אותיות הסיפור. סיפור שמתייצב

11 שם, ב, עמ' 25.

12 'פייר מנאר, מחבר דון קיחוטה' היא נובלה בדיונית מאת חורחה לואיס בורחס. פייר מנאר, סופר שחי בשלהי המאה התשע־עשרה בעיר נים, מחליט לכתוב ספר, דון קיחוטה. הוא ממציא מחדש את כל אותיות הספר של סרוונטס, בזו אחר זו, ומצליח ליצור יצירה חדשה.

לפנינו במלוא תכונותיו של טקסט קדוש, בן־זמנו של דון קיחוטה, סיפור המשמש
עד להשקפתו, ובה בעת דורש נסיגה של הדורות וקורא לפרשנות של הטקסט.
סיפור שהולך ונכתב במקביל להתרחשותו, שלפעמים הוא מקדים את האמירה,
לפעמים מקדים את העשייה, ואשר אורג את שתיהן זו בזו בחוט בל יינתק. סיפור
שמתרחש באקרופוליס הסרוונטי של שדה מונטיאל, חילוף אותיות של Monte
Eli – הר הנביא אליהו, אך גם הר האל, ההר האלוהי שבו החיים קורנים, מוגנים
מפני כל נפילה. שדה מונטיאל תוחם את המרחב המקודש של 'סיפור ההולדה' של
דון קיחוטה, שמכאן ואילך לא יחדל לקרוא אלינו וינסה לצוד את תשומת לבנו.

הנה כי כן, גם אנחנו, הקוראים בני המאה העשרים ואחת, שומעים את הלמות
פרסותיו של רוסיננטה, מהדהדות באוזנינו וקוראות אותנו אל הנסתר, הלא־נגלה
של הסיפור המופלא הזה. איזה מובן נוסף אנחנו לטקסט הזה, העשיר כל כך
ממילא, איזה עובי ניתן אנחנו לדיו של אותיותיו ולאיזה כיוון תיטה הקריאה
שלנו? אולי נשמוט מידינו את המושכות של רוסיננטה, ולאור מה שלמדנו מדון
קיחוטה עצמו נוותר על כל יזמה שלנו לטובת מילותיו של דון קיחוטה, ונניח להן
להוביל אותנו, בעודנו מיטלטלים בין התפעמות לתהייה?

זוהי יצירתו של הקורא־הסופר, היקרה כל כך ללבו של בורחס, אך ראשיתה מצויה כבר בדון
קיחוטה של סרוונטס. למעשה, בורחס מספר שמנאר הצליח לכתוב מחדש רק מספר מצומצם
של פרקים מתוך דון קיחוטה, ולא את כל הספר.